

ÉVFORDULÓK

Szatmár és Nagymajtény, 1711–2011*

Nemzeti évfordulóink sorában, ha nem is a legfontosabb, de számos helyi kezdeményezés, megemlékezés révén mégis komoly, széleskörű érdeklődéssel kísért eseménynek mondható a szatmári békekötés és a majtényi fegyver-, pontosabban zászlóletétel, amelynek idén tavasszal ünnepeltük háromszázadik évfordulóját. A *szatmári béke* néven ismertté vált szerződés kora újkori történelmünk egyik fordulópontja, amely nem csupán a nyolc évig tartó Rákóczi-szabadságharcot zárta le, hanem a XVII. századi Habsburg-ellenes rendi felkelések hosszú sorozatának végére is pontot tett. De amennyire lezárása volt a réginek, legalább annyira nyitánya volt egy új korszaknak is, amely kedvező lehetőségekkel biztosította Magyarország betagozódását a Habsburg-monarchiába, s a 150 éves oszmán hódoltság alatt teljesen elpusztult ország újjáépítését, a nemzet felemelkedését eredményező folyamat elindítójává vált.

A történelmi eseményre utaló két legfontosabb emlékünkből az egykori Habsburg-monarchia és azon belül a Magyar Királyság későbbi sorsát is szimbolizálja. Az első maga a békeokmány, amelynek két ismert eredeti példánya az Osztrák Állami Levéltárban található, az egyiket eredetileg is ott őrizték, a másik pedig antikváriusi forgalomból a XIX. század során került bécsi közgyűjteménybe. Másodikként a „fegyverletétel” emlékművét említhetjük, azt a nemesen egyszerű köobeliszket, amely ma Romániában, Kismajtény határában, a domahidai vasútállomás közelében áll. Az elsősorban magyar szempontból jelentős történelmi esemény dokumentuma és emlékműve tehát ma két szomszédos országban található. Ez és más, hasonló példák tucatjai egyrészt kibogozhatatlan összefüggésrendszert rejtenek a tájékozatlan kívülálló számára, másrészt kényelmetlen szituációkat teremthetnek az érintett országok, népek, nemzetek közötti kapcsolatokban, de ennek ellenkezőjéppen a hagyományok és a közös múlt felidézésének lehetőségével a korszerű kapcsolatépítés szolgálatába is állíthatók. Szerencsére ma már ez utóbbi a jellemző, hiszen a Magyar Országos Levéltár bécsi munkatársának közreműködésével a szolnoki, a nyíregyházi és a szatmárnémeti múzeum jubileumi kiállításán is megjelenhetett a békeokmány hasonmása, a majtényi emlékmű pedig magyarok és románok, az anyaországi és határon túli magyarság képviselői, helybeliek és távolról érkezett vendégek közös ünneplésének, megemlékezésének ad helyet évről évre, így az idei kerek évforduló alkalmából is.

A békekötés emlékműve a majtényi sikon (Sárándi Tamás felvétele)

De mit is ünnepeltünk 2011. április utolsó, május első napjaiban, miről tanúskodik a békeokmány és mire emlékeztet a majtényi emlékmű? A mindössze néhány oldalból álló, tíz számozott és egy számozatlan pontban összegzett egyezmény politikai kompromisszum volt, amelyet a két hadviselő fél főparancsnoka, a király részéről Pálffy János gróf, kuruc részről pedig Károlyi Sándor báró kötött egymással.

Pálffy I. József nevezte ki 1710. szeptember 26-án a császári hadsereg élére, annak a Siegbert Heister grófnak az utódként, aki a kurucokkal és a polgári lakossággal szembeni kegyetlenkedéseivel vált hírhedtté, s aki maga a katonai megoldás híve-

* Készült a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával.

ként a felkelés vérbefojtásának legfőbb szorgalmazója volt. Pálffy vele szemben már korábban is minden lehetőséget megragadott a politikai rendezés érdekében, ezt a célt szolgálta többek között Oeskey László brigadéros átpártolásra bírása és Bezerédj Imre brigadéros megkörmövekedése 1708-ban, valamint az ostromlott Érsekújvár kuruc védői számára felajánlott kedvező kapitulációs lehetőség 1710 augusztusában. Úgyes politikus és kiváló katona volt, a ranglétrán fokozatosan, egyéni hősiessége és rátermettsége révén jutott előre, bár kétségtelen, hogy karrierjéhez az a szerelmi szál is hozzájárult, amely leányát, Pálffy Maria Annát füzte I. Józsefhez.

Társ a békekötésben az a Károlyi Sándor volt, aki szintén ősrégi, udvarhű főúri családból származott, de felmenői országos szerepet korábban nem játszottak. 1703-ban, a felkelés kezdetén Szatmár vármegye főispánjaként még megyei bandériummal és császári katonasággal verte szét Esze Tamás vígyázatlan hadát a dolhai ütközetben, majd Bécsbe sietett, hogy javaslatokat tegyen a küszöbön álló háború elkerülésére. Ajánlatait fontolóra sem vették, személyes sérelmek is érték, közben pedig – miután maga Rákóczi állt a felkelők élére – birtokai és családja kuruc kézre került. 1703 októberében rászánta magát az átállásra, s a fejedelem azonnal tábornokká nevezte ki. Károlyi Rákóczi jellemzése szerint rendkívül ügyes, tanulékony hadvezérmek bizonyult, s ha – többnyire rajta kívül álló okokból – kudarcot vallott, mindannyiszor kész volt az újrakezdésre. A szabadságharc utolsó éveiben, amikor a többi tábornok már részben meghalt, részben elpártolt, részben kiöregedett, megbetegedett, Károlyira egyre súlyosabb feladatok hárultak. 1710 tavaszán például sikeres akció keretében juttatott utánpótlást az ellenes vonalak mögött elszigetelt Érsekújvárra, amikor pedig a pestistől rettegő, egyre rosszabb idegrendszerű Beresényi Miklós főgenerális az év őszén Lengyelországba távozott, hogy személyesen vegye kézbe a cárral folytatott diplomáciai tárgyalások vezetését, Károlyi vált a fejedelem egyedüli támaszává a hadügyek irányításában.

A szabadságharc ügye ekkor már hanyatlóban volt, Rákóczi az 1708. évi trencsényi csatavesztés óta folyamatos térvészésre kényszerült: ellentámadási akciói 1709-ben a lipcsei hadjáratban, majd 1710 elején a romhányi csatában is rendre kudarcot vallottak. Az elhúzódó háborús-polgárháborús állapot és az utolsó években tomboló pestisjárvány szinte teljesen felőrölte Magyarország társadalmi és gazdasági erejét, ezért a békevágy mindkét fél részéről felerősödött. Rákóczi az egyre fenyegetőbb katonai vereség árnyékában már csak külföldi segítségben bízhatott. Legfőbb célja volt, hogy a franciák oldalán részt vehessen a spanyol örökösödési háborút lezáró egyetemes béketárgyalásokon. A másik európai hadszíntéren, az északi háborúban bekövetkezett fordulat (XII. Károly svéd király poltavai veresége) nyomán pedig egyre erősebb reményeket fűzött a vele 1707 óta formális szövetségben álló I. Péter cár által nyújtandó katonai támogatáshoz. Mindkét diplomáciai elképzelés feltétele lett volna a magyarországi harcok elnyújtása. Erre azonban a kuruc hadsereg saját erejéből képtelennek bizonyult, s a katonai vereséget pusztán azért kerülhette el, mert Bécs számára is egyre fontosabbá vált Magyarország tartós pacifikálása. 1710/1711 fordulóján az 1701 óta tartó spanyol örökösödési háború már a végéhez közeledett, s egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Habsburg-birodalom súlypontja Európa nyugati részéből keletre, a Duna mellé helyeződik át. Ezzel Magyarország szerepe sokszorosán felértékelődött, s mind sürgetőbbé vált a magyarországi háború lezárása. Ezt az igényt csak fokozta a karlócai béke (1699) után új erőre kapó Oszmán Birodalom fenyegető magatartása. Éppen ezért az új császári fővezér nem egyedül állt szemben a háborús párttal, maga mögött tudhatta Wratisslaw cseh kancellárt, Savoyai Eugént, az Udvari Haditanács elnökét és természetesen magát az uralkodót is.

Pálffy felismerte a kedvező helyzetet a birodalmi és a magyar rendi érdekek összeegyeztetésére, de azt is jól látta, hogy ehhez mindenképp a magyar politikai erők egységének helyreállítására (tehát a „kuruc” és „labanc” tábor kibékítésére) van szükség. Tervének végrehajtásához megfelelő partner is kellett, s erre a szerepre Károlyit szemelte ki. 1710. november 14-én és 17-én levelében szólította fel őt az egyéni meghódolásra, de természetesen nem gondolhatta komolyan, hogy Károlyi már ekkor elhagyja a kuruc tábornokot. Inkább arra számíthatott, hogy a kuruc tábornagy megmutatja majd levelét Rákóczinak, s így kilendítheti a holtpontról a korábban megszakadt tárgyalások menetét. Ezzel szinte egyidejűleg Rákócziban is hasonló gondolat ébredt: november 23-án a hadifoglyok kölesönös kicsérését célzó tárgyalások ürügyén vetette fel Károlyinak a Pálffyval való találkozás gondolatát. Nyilvánvaló, hogy mindkét fél puhatolózás céljából tett egy óvatos lépést a másik felé. Károlyi – mint később vallotta – „Istennek csudálatos, titkos és megfoghatatlan rendeléséből” éppen akkor kapta meg Pálffy levelét, amikor Munkácsra indult, hogy a fejedelem javaslatát részletesebben is megbeszélhessék.

A tárgyalások a debreceni főbíró, Komáromi Csipkés György közvetítésével vették kezdetüket, miközben a kurucok katonai téren egyre kilátástalanabb helyzetbe kerültek. 1710 őszén és telén ugyanis Szolnok, Eger és Eperjes is meghódolt a császáriaknak, a körülzárt Kassával pedig megszakadt az összeköttetés. Az év végére a kurucok a Tisza mögé szorultak vissza, 1711 januárjában pedig már Deb-

recen vált Pálffy főhadiszállásává. Mikor innen is tovább indult, hogy csapataival újabb területeket vegyen birtokba, Téglya és Hadház térségében Károlyi hadsegéde, majd maga a kuruc főparancsnok fogadta, s a személyes találkozás eredménye egy újabb fegyverszünet lett némi területi engedményért cserébe.

Miután Károlyi meggyőződött róla, hogy Pálffy nem kíván élni katonai erőfölényével (20 ezer kuruc katonával szemben ekkor már 50 ezer császári állomásozott az országban!), hanem minden eszközzel a politikai megegyezés lehetőségét keresi, sikerült rábeszélnie a fejedelmet egy személyes találkozóra. Erre 1711. január 31-én Vaján került sor. A fejedelem ekkor állt legközelebb a békés megegyezés gondolatához, s ígéretet tett Pálffynak egy, a császárnak szóló hódoló levél megírására. A levél hangvétele végül túl önrzeterre sikerült, és meghódolás helyett a konföderált rendek harcának jogosságát ecsetelte. Röviddel utóbb, a magyarországi és erdélyi tanácsosok salánki gyűlésén pedig határozat született az 1706. évi békefeltételekhez való ragaszkodásról, amely Bécs számára két ponton volt elfogadhatatlan: az udvar mereven elutasította Erdély önállóságának és a béke nemzetközi szavatolásának igényét. Maga Rákóczi így végleg elzárkózott a kompromisszumkötés lehetőségétől, és 1711. február 21-én Lengyelországba távozott, hogy személyesen vegye fel a kapcsolatot Péter cárral. Mikor Vereckénél átlépte az országhatárt, talán még nem sejtette, hogy utoljára vetheti pillantását hazai földre, roppant kiterjedésű munkácsi és szentmiklósi uradalmának apró falvaira és hatalmas erdősegeire.

Távozása előtt Károlyi Sándorra bízta csapatai főparancsnokságát és a tárgyalások folytatását. Munkács várát ugyanakkor kivette Károlyi parancsnoksága alól, s a helyőrség élére az idős, köszvényes Sennyey István generálist, a konföderáció kancellárját állította, aki egyébként unokafivére volt Károlynak.

A katonai erőviszonyokat, a bel- és külpolitikai lehetőségeket reálisan felmérő Károlyi a fejedelemmel való többszöri levélváltás, tanácskozás, majd a császárnak tett hűségnyilatkozat után gyűlést hívott össze Szatmárra, s az ott megjelentek a békés megegyezés mellett döntöttek. Az első szatmári gyűlés határozatáról értesülve Rákóczi kétségbeesett kísérletet tett a harc folytatására. Április 18-án kelt híres kukizói kiáltványában ugyanazt a társadalmi réteget, a vitézlő rendet szólította meg, amellyel nyolc évvel korábban kirobantotta a felkelést. Ekkor azonban már a „szegénylegények” zöme is belefáradt a küzdelembe, s miután Károlyi a jobbágy származású tisztek kiváltságait is belefoglaltatta a békeokmány szövegébe, már ez a megfogyatkozott, kivézet réteg sem vált a békekötés kerékkötőjévé.

A fejedelem leváltotta Károlyit, s a lengyel földön tartózkodó Esterházy Antal tábornagyot nevezte ki a helyére, de sem ő, sem pedig a hasonló feladattal megbízott Vay Ádám udvari főmarsall nem vállalhata a lehetetlent, meg sem kísérelték az irányítás átvételét.

A békekötés útját azonban nem csupán Rákóczi próbálta akadályozni, egy váratlan fordulat következtében Bécsből is veszély fenyegette a megegyezést: 1711. április 17-én elhunyt I. József császár és király. Eleonóra Magdolna régens anyakirályné eltávolította az udvarból Pálffy leányát, sőt április 20-án magát Pálffyt is leváltotta. A válságos pillanatban maga Savoyai Eugén lépett közbe, aki elérte, hogy a bán visszanyerje a főparancsnokságot és teljhatalmat kapjon a tárgyalások befejezésére.

A béke szövegét a második szatmári gyűlésen, 1711. április 29-én véglegesítették, s Pálffy János teljhatalmú császári és királyi biztoston kívül a mellé rendelt udvari haditanácsos, Karl Locher is aláírásával és pecsétjével hitelesítette. Április 29-én és 30-án feleskették a katonákat a császárra, április 30-án a majtényi síkon a kurucok letették a zászlókat (az akkor Nagymajtényhoz tartozó puszta területén jött létre később Kismajtény község), majd fegyvereiket megtartva hazaoszlottak. Május 1-jén Nagykárolyban kuruc részről is aláírták a békeokmányt. A béke megkötésével egyidejűleg kapitulált Kassa városa, majd néhány héten belül Kövár, Huszt és Ungvár is megadta magát. Legtovább Munkács védői tartottak ki, de 1711. június 22-én Sennyey István generális is elfogadta a szatmári egyezséget és megnyitotta a vár kapuit a császári csapatok előtt.

A megegyezés nagyvonalú amnesztia volt a felkelés valamennyi résztvevője számára, s a fejedelem személyére és vagyonára szóló kegyelemadást is magában foglalta. Rákóczi azonban mindvégig ragaszkodott az önálló Erdélyhez és a békeegyezmény nemzetközi garanciájához, ezért elutasította a megegyezést. Miután az orosz segítségben csalódnia kellett, Franciaországba távozott, de ügyének érdemi rendezését az utrechti és a rastatti béketárgyalásokon sem sikerült elérnie. 1717-ben III. Ahmed szultán hívására Törökországba távozott és Rodostóban fejezte be életét.

A szatmári megegyezés Rákóczi elutasítása ellenére, a biztos katonai vereség árnyékában is megvalósította mindazt, amiért a kurucok fegyvert fogtak. Több mint egy évszázados küzdelem után létrejött végre az uralkodóház és a rendek kiegyezése, elsimultak a magyar politikai eliten belüli ellentétek is. Kezdetét vehette a XVIII. század nagy országépítő munkája!

Források és irodalom: *Bánkúti Imre:* A szatmári béke. Bp., 1981. (Sorsdöntő történelmi napok, 6.); *Bánkúti Imre:* Dokumentumok a szatmári béke történetéhez. Bp., 1991. (BTM Műhely 2.); Gróf Károlyi Sándor önéletrajza és naplójegyzetei. Kiadta Szalay László. [Thaly Kálmán előszavával.] Pest, 1865. I–II. köt. (Magyar Történelmi Emlékek, IV–V. köt.); *Kovács Ágnes:* Károlyi Sándor. Bp., 1988. (Magyar História. Életrajzok.); A szatmári béke története és okirattára. Közzétette, történeti bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: *Lukinich Imre.* Bp., 1925. (Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris. Magyarország újabbkori történetének forrásai. Hivatalos iratok és levelek.); Bene Regi – A király javára. Ebergényi László császári altábornagy szerepe a szatmári békekötésben. Ebergényi László válogatott levelei és Bivolinyi István töredék naplója (1710–1711). A levelezést sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta és a mutatókat összeállította *Mészáros Kálmán.* A latin nyelvű naplót fordította és jegyzetekkel ellátta *Bánkúti Imre.* A latin nyelvű szövegrészeket lektorálta *Tóth Gergely.* Bp., 2010. (Rákóczi Források.); *Pulyai János:* Szatmári békeség. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta, a jegyzeteket és mutatókat *Mészáros Kálmán* közreműködésével összeállította *Bánkúti Imre.* Bp., 2007. (Rákóczi Források.); *Rákóczi Ferenc:* Vallomások. Emlékiratok. Szerk. és jegyz.: *Hopp Lajos.* Ford.: *Szepes Erika* és *Vás István.* Bp., 1979. (Magyar Remekírók.)

Mészáros Kálmán

Kétszáz éve született Kriza János

Az erdélyi reformnemzedék kiemelkedő személyisége, a népies költészet megteremtője, az unitárius egyház újjászervezője, a székely népköltészet gyűjtője Kriza János egy kicsiny faluból, szegényes környezetből, Nagyajtáról indult el. A torockói, kolozsvári tanulókévek után a berlini Humboldt egyetemen (akkor Friedrich-Wilhelm Universitát) mélyítette el filozófiai, teológiai, esztétikai ismereteit.

A reformkorban élt, amelynek fő célja a magyar irodalmi élet kiterjesztése, a magyar nyelvű alkotások létrehozása, a kulturális örökség feltárása, a műveltség általánossá tétele. Ezt megérezte és tudatosította diákévei alatt, és a gondjaira bízott ifjabbak között olvasókört szervezett, a tehetséges fiatalok verseit közzétette. Előbb az *Athenaeum*, majd a *Remény* című almanachban jelentek meg saját szerzeményei. Versei népszerűek voltak. A szabadságharcos katonák visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy táborozáskor az ő dalait is énekeltek. Témái a mindennapi életből fakadtak. Költészetével éppen ahhoz a társadalmi réteghez szólt, amelyik nyitott volt a köznép sorsának megismerésére, amelyik nem határolta el magát a falun és városon élőtől, hanem a polgárosodás hívei voltak, megbecsülték a hagyományos értékeket. „*Kriza három év alatt Erdély társ nélküli népdalnoka lett*” – írta méltatásában a kortárs professzor Toldy Ferenc, és elismerésként az Akadémia tagjai sorában ajánlotta Krizát. Mai napig Petőfi legjelentősebb előfutára a szakértők szerint. Megteremtette az irodalmi népdalokat. Nemcsak az ő korában, de még később is rendhagyó vállalkozás volt a székelyek mindenkitől különálló helyzetének, a háttér-szolgáltató paraszti sorsú szabad székelyek kettős terhének bemutatása a költészet segítségével.

Kolozsvár unitárius lelkészeként, majd 1861-től püspökként részt vállalt a város lüktető életében, de állandó kapcsolatot tartott a falvak lakóival is. A tehetséges fiatalokat támogatta, szerény papi otthona nyitva állt a szegény diákok előtt, és a végzősöket külföldi, főleg angliai tanulmányutakhoz segítette. A szabadságharc bukása utáni dermedtségéből ő ébresztette fel a vezető nélkül maradt egyházat, újjászervezte a teológiai oktatást, elkészítette az új énekeskönyvet, hitvalló kátét, és a máig megjelenő unitárius folyóirat, a *Keresztény Magvető* elindítására vállalkozott. Az egyházért tett intézkedései máig éreztetik hatásukat.

Sokirányú tevékenységéből legismertebb a *Vadrózsák. Székely Népköltési Gyűjtemény*, ami 1863. január 14-én jelent meg gróf Mikó Imre, Erdély mecénásának anyagi támogatásával. Jelentős várakozás előzte meg a régóta készülő kiadványt, mindenekelőtt a balladák miatt. Így természetes, hogy a gyűjtemény élén a balladák olvashatók. A gyűjtemény tájegységekre bontva közli a dalok, balladák, mesék, szokások, párosító dalok, gúnyversek, találóskérdések, stb. szövegét. Hatalmas anyag, mégis csupán egy része a közlésre átadott gyűjtésnek. Ma már minden gyermek kezébe eljutnak a Kriza-mesék, tankönyvek, irodalmi válogatások közlik a balladákat, és népi együttesek révén megismerhetők a régi székely népdalok.

Kriza közlése nyomán az érdeklődés középpontjába került a *ballada*. Korábban nem figyeltek fel az emberi sorsokat bemutató, tragédiákról szóló balladák emocionális hatására, így azok megbújták a dalok között. A balladák felfedezésével egy új költészeti ág került felszínre. A természetfeletti erőknek kitétt hősöket, a megmásíthatatlan végzetre épülő drámák áldozatait mutatja be a ballada. A végzetes szerelem jelképe lett Kádár Kata, ami a Trisztán és Izolda magyar vetületéként lett népszerű. Irodalmunk lenne szegényebb, ha Kriza nem fedezte fel a falba épített asszony kegyetlen sorsát, Kőműves Kelemené balladáját, vagy Júlia szép leánynak az égi jegyeshez készülődő drámáját. A klasszikus, régi balladák

többsége Kriza gyűjtésével lett ismertté. A táncos kedvű, férjét ápolni nem akaró asszonyról, a szerelméért halni akaró legényről, a szüzességét feláldozni képes lány vívódásáról színpadi alkotások születtek. A népballadák a leghíresebb zeneszerzőket ihlették meg, és nemcsak Bartók Béla, Kodály Zoltán, Lajtha László, Bárdos Lajos merített a népköltészet tárházából. A dramatikus mondandón kívül a versek rímei, a változatos alliteráció, poétikai gazdagság, szavakban rejlő humor tette gazdagabbá a magyar költészetet.

A nyelv, a beszédmód, táji sajtások iránti nyitottságával hazánkban megalapozta a dialektológiát. Első tájszótár tőle származik, ehhez tartozóan megírta a nyelvi sajtásokat sűrítő tanulmányát, amelyben rávilágított Erdély változatos, egymástól eltérő dialektusaira. Kriza születésének 200. évfordulójára megjelent a *Vadrózsák* reprint kiadása, bizonyítva az egyéni kezdeményezést, amivel a különböző tájak sajtásait reprezentálta.

A Kriza-mesék visszavezetnek a tündérmesék kalandvilágába, a már elfelejtett kultúra, a természetfeletti világ rejtelmeibe, megmutatva a hősök kitartó küzdelmét a kitzűzött cél érdekében. Példaadó, ahogyan a kicsi borsszemű Jankó visszahozza a hétfejű sárkány által elrabolt testvéreit, és elgondolkodtató a véget nem érő szerelemért, Tündér Ilonáért egész világot bejáró legény sorsába ágyazott emberi jellem sokféle ábrázolása is. Mirkó királyfi, Mőndölecskék és sok más mese kultúránk alapvető része lett. A Kriza-meséket újjá formálta Benedek Elek, Illyés Gyula és még sok meseíró, belekerültek a mesekönyvekbe anélkül, hogy az ő nevét említették volna. A nemzetközi világba 1880-tól helyet kapott az angol fordítás segítségével, a mesék tartalma alapján beleillesztették az európai népek hagyományában feltalálható párhuzamokat rendszerező katalógusokba.

Kriza János születésének kétszázadik évfordulóján tisztelettel emlékezünk a költőre, a püspökre, a népköltészet gyűjtőjére, az elévülhetetlen érdemeire, a magyar művelődésben betöltött szerepére.

Kriza Ildikó

Védfallal kerített unitárius templom Kriza János szülőfalujában, Nagyajtán